

Grundtvigs prædikener i 1864

Af Peter Neergaard Jessen

1864 er skæbneåret i Danmarks nyere historie. Nederlaget kom voldsomt og brat; vi mistede de to femtedele af vort daværende landområde, og modløsheden og selvopgivelsen var stor. De ofre, som krigen krævede, syntes i manges øjne at være bragt til slet ingen nytte. Og længe efter 64 vedblev man at tale om »sårfeberen fra Dybbøl«. Men nederlaget og tabet af Sønderjylland var på den anden side også med til at fremkalde en folkelig og åndelig rejsning både i kongeriget og syd for Kongeåen.

Grundtvig var firs år, da krigen udbrød. Han havde været præst ved Vartov i næsten femogtyve år; men alligevel stod han på prædikestolen i Vartov næsten hver eneste søn- og helligdag hele året 1864 igennem. Alle hans prædikener fra 1864, otteoghalvtreds ialt, er opbevaret i Grundtvig-arkivet på Det kgl. Bibliotek, og mikrofilm deraf er i Center for Grundtvig-studier i Århus. Af disse prædikener er otteogtyve trykt i »Sidste Prædikener« (i udvalg v. C.J. Brandt), mens resten stadig er utrykte. (Dog fortløbende paginerede v. Sven Grundtvig) Ved læsning af de håndskrevne prædikener kan man godt få en fornemmelse af en svagt rystende gammelmandshånd, så det på visse steder kan være vanskeligt at tyde skriften. Men disse prædikener giver et indtryk af, hvordan krigsbegivenhederne har rystet ham og kastet en tvivl i hans sind, om Danmarks dage som fri nation og frit folk var talte, men giver også på samme tid et svar på, hvordan han trods alt har kunnet øjne et håb, som fremtiden kunne bygges på.

Da prædikerne i 1864 er holdt tæt på begivenhederne, efterhånden som efterretninger indløb fra krigsskuepladserne, er det af særlig interesse at studere dem i kronologisk rækkefølge. Især de prædikener, hvor krigen og dens følger direkte omtales, som ved Dannevirkes rømning, ved stormen på Dybbøl, ved prøjsernes overgang til Als, og situationen efter fredslutningen i Wien. Mærkeligt nok har C.J. Brandt i sit udvalg ikke taget nogen af de prædikener med, som er skrevet ganske tæt på krigsbegivenhederne. Nu er det imidlertid kun i et mindretal af prædikenerne, at krigen direkte omtales. Nederlagene bliver ikke gjort til hovedtema, men evangelieteksten udlægges med den forhåndenværende situation for øje. Grundtvig vidste jo nok, hvad han skulle sige, når han stod på

prædikestolen, og hvad han skulle sige, når han talte eller skrev i en folkelig sammenhæng. Og skønt Grundtvig var så indlevet både i nordisk mytologi og i Danmarks historie som næppe nogen anden, så henter han ikke sit stof eller sit symbolsprog derfra, (hvad der måske kunne have været naturligt under de særlige omstændigheder) men fra Gammel og Ny Testamente.

Om Grundtvigs prædikener fra 1864 kan det generelt siges, at hans tanker forlængst har vundet afklaring og er faldet til hvile i den kirkelige anskuelse. Alle bærer de et nutidigt aspekt; for det er i den menighed, som nu er forsamlet om dåb og nadver, at Vor Herre Jesus Kristus gennem sit eget munds-ord øver sin gerning til liv og frelse. Ordet af Vor Herres egen mund er centrum i forkyndelsen, som iøvrigt henter sit stof og sin inspiration fra Bibelen og kirkehistorien, ikke mindst fra Luthers opgør med papisterne og det opgør, som er den naturlige følge deraf, og som Grundtvig selv på den tid befandt sig midt i, opgøret med den statskirkelige forfalskning og sammenblanding af borgerligt og kirkeligt. Derfor er det den kirkelige frihed, Grundtvig bestandig slår til lyd for.

Alt dette er for så vidt noget, som Grundtvig allerede har sagt gennem adskillige år. Hans tanker og overvejelser angående forholdet mellem folkelighed og kristendom har også på den tid været afklarede i over tredive år. Folkelighed og kristendom må ikke sammenblandes. De må nøje kunne skelnes fra hinanden, men det er dog den samme herre, der råder for dem begge. Mere og mere er det nemlig gået op for Grundtvig, at de er to riger, hver af dem med sit folk, sit modersmål og sin ånd som kendemærker, men parallelt løbende og i indbyrdes vekselvirkning med hinanden, idet det menneskeliv, som giver sig til kende i folkelivet, er en nødvendig forudsætning for at kunne modtage det kristne evangelium. Grundtvig er på den anden side heller ikke blind for, at det er kristendommen, der i visse situationer, når folkelivet er sygt og henslumrende, er med til at vække det hensygnende folkeliv af dvale, dog ikke for at gøre sig til herre over det, som tilfældet er i kirkestater og i statskirker; for det er et hjerteligt og frivilligt forhold, som må bestå mellem disse to riger.

Med disse forudsætninger for opfattelsen af forholdet mellem folk og menighed er det, at Grundtvig må tage stilling til ulykken i 1864, tillige med den klagende indsigt, han har skaffet sig i, hvad der er særkendet for dansk folkelighed i modsætning til det indtrængende

tyske »uvæsen« sydfra. I tidsskriftet »Danskeren« (Udvalgte Skrifter IX, side 189) har Grundtvig i 1849 bl. a. udtalt følgende :

»Lod vi os derfor enten lokke eller true til at opgive Slesvig og slaae Haanden af de Danske Sønderjyder, eller kunde Tydskerne tvinge os dertil, da var det snart forbi med Danmarks Rige, og vi kunde spare Uleiligheden baade med en ny Grundlov og med folkelige Indretninger; thi naar et Rige opløses, da ophører Folke-Livet, og bliver Tydsken vor Herre, da faaer vi neppe Lov til at snakke Dansk uden i krogene - - - .«

Med udtalelser af den art er der lagt op til en skarp konfrontation ved udbruddet af krigen 1864.

Vi skal nu undersøge, hvordan Grundtvig med sit afklarede syn på det folkelige og det kristelige tager den udfordring op, som krigen stiller ham overfor. Kan dette syn, som i løbet af Grundtvigs senere år har fået et langt lysere og helt anderledes optimistisk præg over sig, end det havde i hans unge år, holde til denne udfordring uden at bryde sammen, ja måske endda være med til at åbne hans blik for et håb, som kommer tilsyne midt i den varslede undergang ? Vi holder os til de prædikener, hvor skyggerne fra krigens gang tydeligst er at fornemme.

Nytåret 1864 indledtes med dystre varsler for fremtiden. Allerede Juleaftensdag 1863 rykkede sachsiske og hannoveranske tropper ind og besatte Holsten, og d. 31. januar overskred de prøjsiske og østrigske tropper grænsen til selve Slesvig. Krigen var dermed en realitet, endda uden en officiel krigserklæring.

I prædikenen på Nytårsdag (Sidste Prædikener, side 295 - 299) begynder Grundtvig med at slå fast, at når det borgerlige nytår indledes med det lille evangelium om Jesu omskærelse på ottendedagen, så har det sin grund i en dyb, men ubevidst følelse af den nære samhørighed, som i umindelige tider har rådet mellem det folkelige og det kristelige. Og med henblik på det uvejr, som er ved at bryde løs over det danske folk, fortsætter han:

» så kan jeg dog på denne Nyaarsdag næsten slet ikke tale om andet, fordi det lille danske Folk aldrig i de mange Aar, jeg har levet og talt, har om Julen havt saa beklemt en Tid, saa bange Kaar og efter verdslig Regning saa mørke Udsigter som ved

denne Nyaarsdag, der synes allersnarest at kunne blive den sidste Nyaarsdag, der oprandt over et fribaarent dansk Folk og dets Fædreland, som det ældste og et af de forðum berømteste Kongeriger i denne Deel af Verden«.

Og han fortsætter med at sige, at skønt der er en afgørende forskel mellem det lille danske folk og Vorherres Jesu Kristi rige, en forskel, som altid må være der, fordi Vorherres rige ikke er af denne verden, så er der dog en mærkelig lighed mellem disse to rigers forhold til den stolte og selvkloge verden, udtrykt med Vorherres Jesu ord om sig selv: »Fugle har Reder, og Ræve har Grave, men Menneske-Sønnen har ikke det, han kan hælde sit Hoved til . . .«

Og, hedder det videre, selvom det danske folk er himmelvidt fra den kærlighedens fylde, hvorpå Vorherres Jesu disciple skal kendes, så er der dog intet verdens-folk på jorden, som er bedre egnet end det danske til at give husrum til kristenfolket, intet folk, hvis sprog er bedre egnet til at kunne udtrykke Guds store gerninger. Og han fortsætter : »Af disse Ligheder mellem Vorherres og det danske Folk udspringer nu klarlig nok den fælles Skæbne at overses, foragtes, hades og hærages af den store Verden, hvor deres Grænser støde sammen; men saa følger ogsaa af den almægtige Guds faderlige Godhed, Naade og Barmhertighed den fælles Skæbne altid at have Hjælpen næst, naar Nøden er størst, og vidunderlig at frelses af al Livs-Fare« - Men ogsaa på anden vis er der en iøjnefaldende lighed mellem Vorherres Jesu Kristi rige og det danske rige. For ligesom Danmark nu befinder sig i overhængende fare for at tabe alt, lige til sit modersmål og sit navn, sådan har Vorherres rige befundet sig i den samme overhængende fare ved kristen-folkets unaturlige forbindelse med de vantro i den tvungne statskirke, så kristenfolket derved var ved at synke ned i trældom. Men af denne fare har Herren nådigt udfriet sit folk. Og når danskheden er kommet i den yderste livsfare, så skyldes det den unaturlige forbindelse med tyskheden, som vil sætte sig til herre over alt, hvad der er dansk. Og prædikenen slutter : »Men naar kun Folket besinder sig til at nøjes med sine af Gud beskikkede Tider og Bopæls Grænser og vil, som før saa tidt, vente Hjælpen, ikke fra Østen, ej heller fra Vesten, og ej heller fra de golde Bjerge, men i Vorherres Jesu navn fra Himlens Gud, som ophøjer dem, der fornedrer sig selv, da skal ogsaa det danske Folk, udfriet af Snaren, snart fri som Fuglen i Skoven, synge sin Nyaars-Sang«.

Den unaturlige forbindelse med tyskheden samt den udtalelse, at folket må besinde sig på at nøjes med sine af Gud beskikkede tider og bopæls bestemte grænser, sigter til det opgør med helstatspolitikken, som Grundtvig har gjort sig til talsmand for lige siden afslutningen af treårskrigen. Helstatspolitikken bevirkede nemlig, at tysk blev et sprog, ligeberettiget med det danske, ja, at det endog i visse tilfælde fik en fortrinsstilling frem for dansk. Men også Eiderpolitikken med dens delvise indførelse af dansk kirke- og skolesprog i det overvejende tysktalende Mellemslesvig var Grundtvig modstander af. Grænsen til Tyskland skulle være en folkegrænse, ikke gå længere sydpå, end dansk var almindeligt folkemål.

I prædikenen til søndag efter nytår, («Sidste Prædikener», side 299-303) kun to dage senere, d. 3. januar, hvor evangelieteksten er Matthæus 2,19-23 om Herodes' død og hjemkomsten til Nazareth, sidestilles Jesu hjemkomst fra landflygtigheden i Ægypten og hans opvækst i den oversete og ubemærkede by Nazareth i Galilæa med, at Vorherres evangelium, efter at det er genfødt i Morten Luthers dage, har fundet et fristed at vokse op i hos det danske folk, fordi Kristus i ordet og troen lever og virker iblandt os »og har al rimelig Udsigt til at kunne opvoxe iblandt os til al himmelsk Visdom, hartad ganske ubemærket af den store Verden, der ikke venter eller søger andet end Daarskab hos os saakaldte »dumme Danskere«, som alt længe har maattet høre fra den verdslige Visdoms Hjemstavn: kan noget godt eller klogt komme fra Danmark, ligesom det hed i Jødeland: kan noget godt komme fra Nazaret!« Med »den verdslige visdom« menes naturligvis den tyske ånd, som sætter fornuften i højsædet, men kun har ringe plads til hjertelaget.

Som sagt var de prøjsiske og østrigske tropper rykket ind i Slesvig d. 31. januar; men allerede natten mellem 5. og 6. februar måtte den danske hær rømme Dannevirkestillingen for ad isglatte veje at trække sig tilbage til Flensborg og Sønderborg. Først efter at tilbagetrækningen var indledt, blev der sendt telegrafisk meddelelse derom til krigsministeriet i København, og i løbet af lørdag d. 6. februar udspreddes nyheden i hovedstaden, hvor det udløste uro og optøjer.

Dagen efter var Fastelavns søndag, d. 7. februar, og Grundtvig skulle prædike i Vartov over evangeliet om Jesu dåb iflg. Matthæus 3,13-17. Prædikenmanuskriptet er bevaret (prædikener fra 1864, ss. 105-107), men fylder kun godt to ark, mens alle de øvrige prædi-

kener fra samme år fylder otte ark. Prædikenen er kun et brudstykke. Grundtvig har ikke kunnet skrive den færdig. Han må have været fuldkommen lamslået ved efterretningen om Dannevirkes rømning. Måske er han først begyndt at skrive sin prædiken, efter at han har fået den sørgelige nyhed, men har slet ikke kunnet samle tankerne til at gøre den færdig. Eller også har efterretningerne om Dannevirkes fald gjort det umuligt for ham at skrive videre. Det sidste er nok det mest tænkelige. Dette fragment af en prædiken, som aldrig har været trykt, skal her meddeles i sin helhed:

Af den *Helligaands Naade* bøier vi vore Knæ for Vorherres Jesu Kristi og vor Gud og Fader, bedende i Vorherres Jesu Kristi Navn hans egen og hele hans Menigheds Bøn: *Fader vor! Du*, som er i Himlene!

See, da kom der en Røst fra Himlene, som sagde: denne er min elskelige Søn, i hvem jeg finder Velbehag. Saaledes slutter Dagens Evangelium, og det kan jo være enhver troende Sjæl ligegyldigt, at nuomstunder vil alle de Verdsligvise erklære det for umueligt, at der kunde komme en Røst fra Himlene og høres på Jorden; thi det kan jo de Verdsligvise umueligt enten vide eller bevise; men derimod trænger vel alle eller dog de Fleste af os til at betænke og lægge på Hjerte, at det er ingenlunde Troen paa denne Røst fra Himlen over *Jesus* ved Jordans Flod, der gjør os til Christne, eller kan gjøre os til Guds elskelige Børn, i hvem Han finder Velbehag, i hvis Velbehagelighed Livet, det evige Liv er at finde.

Nei, m.V. Troen paa, at det var Guds Aand, som i Skikkelse af en Due neddalede paa *Jesus*, og at Røsten fra Himlene kaldte ham Gud Faders elskelige Søn, den Tro førde *Johannes* den *Døber*, som Øjenvidne til den Tro, at *Jesus* er det Guds Lam, som bærer Verdens Synd, og denne Tro er det, som gjør os til Christne og ved Daaben til Guds elskelige Børn; men det er ligegyldigt, hvordan vi kommer til denne Tro, og det er ingenlunde ved Tro paa den himmelske Due og den himmelske Røst ved Jordans Flod, som vi kun læser om hos Math.3, men det er ved at troe alt, hvad vi ved Daaben bekiende, som en Røst fra Himlene til os gennem Daabens guddommelige Indstifter, Vorherre *Jesus* Christus, efter hans Vidnesbyrd: det Ord, som jeg

taler til Eder, det taler jeg ikke af mig selv, og det er ikke mit eget, men Faderens, som mig udsendte - - -

Nederst på side 107 af prædikenmanuskriptet har C.J. Brandt tilføjet med sin fine, sirlige håndskrift:

Søndagen efter *Dannevirkes Rømning*. Grundtvig meddeelte fra Alteret, at han kunde ikke prædike den Dag, og efter en kort Tale indbød han Menigheden til i Fællesskab at gaa til Herrens Bord. Det blev en storartet Altergang (uden Skriftemaal). P.A. Fenger stod ham bi, og selv gik Grundtvig til Alters. (efter Brygger Veilbergs Beretning, som selv deltog deri) 22 / 11 - 79 C.J. Brandt.

Det er denne gudstjeneste, hvor prædikenen altså ikke blev holdt, Skat Rørdam omtaler i et brev til Otto Møller i Gylling af 18. februar 1864. (Otto Møller og Skat Rørdam, 'En Brevveksling I' side 75): »Grundtvig har nok haft en haard Dyst at bestaa i disse Dage. Da jeg kom i Kirke Søndag d. 7de (Efterretn. om Tilbtoget kom til Byen om Lørdagen) blev jeg forbavset ved, at Skriftemaalet endnu ej var forbi, skønt Kl. var 10 - 1/4, og jeg hørte da, at han havde sagt, at han hverken vilde eller kunde prædike den Dag, da vi vare blevne forraadte til vore bitreste Fjender; men hvis man vilde, vilde han tage alle til Alters, da det lettelig kunde blive sidste Gang, han uddelte Nadveren, og saa vilde han opfordre Menigheden til stille at gaa hver til sit og, med den Trøst Gud vilde give, at give sin og Danmarks Sag i Guds Haand. Hele Menigheden gik til Alters saa nær som faa. Jeg var i Begyndelsen ikke villig til at gøre det, da mit Sind var saa opfyldt af Harme, og jeg gik derfor ej til Skriftemaal. Men imidlertid, da jeg havde siddet noget i Ro og givet min Sag i Guds Haand, saa følte jeg, at jeg baade kunde og burde gaa med til Nadver, og jeg er glad ved, at jeg gjorde det, ti det er en stor Trøst at vide sig i Guds Haand, naar al menneskelig Hjælp brister.« Og Skat Rørdam fortsætter: »Nu i Søndags (d. 14. februar) var imidlertid Grundtvig kommen til Kræfter igen og holdt en rigtig ypperlig Prædiken om Kristi Fristelse til at tvivle paa, at han var Guds Søn, som Forbillede paa hans Menigheds Fristelse til at tvivle paa det Ord, som var talt til den og den Børneret, den havde faaet, hvilken Fristelse bestandig vilde blive sværere, til den tilsidst kulminerede i den sidste store Fristelse, efter hvilken Englene skulle komme og tjene den.«

Denne omtalte prædiken til 1. søndag i fasten, d. 14. februar 1864 over Matthæus 4,1-11 (prædikener fra 1864 ss 109-116), som ikke er trykt, citeres her i sin fulde ordlyd:

Af den *Helligaands* Naade bøier vi vore Knæ for Vorherres *Jesu* Kristi og vor Gud og Fader, bedende i Vorherres *Jesu* Kristi Navn hans egen og hele hans Menigheds Bøn: *Fader vor!* Du, som er i Himlene!

Mennesket lever ikke paa Brød alene, men paa hvert Ord som udgaaer af Guds Mund. Dette er Frelserens berømte Svar til Fristeren, som gik til ham, da han pintes af Hunger, og sagde til ham: er du Guds Søn, da sig, at disse Stene blive Brød, dette Herrens Svar er anvendt tit nok, som om det var et Tryllemiddel, hvorved man ikke blot kunde og skulde nedslaae alle Næringsssorger, men ogsaa halvt eller heelt knuse Slangens Hoved; men man har netop derved glemt, hvad der gav dette Skriftsprog ganske anderledes Lys og Kraft i Herrens Mund, end det havde i de Skriftkloges, som alle kendte det fra 5te Mosebogs 8de, hvor Moses ved sin Afsked siger til Folket: Gud har sultet dig, og han har bespist dig med Manna, som dine Fædre ikke kendte, for at du skal vide, at Mennesket lever ikke paa Brød alene, men paa hvert Ord, som udgaaer af Guds Mund; thi i de gamle saavel som i de ny Skriftkloges Mund var det kun en Indskærpelse af Guds Almagt, som kan gjøre mueligt, hvad for Mennesket er umueligt; men i Herrens Mund var det et levende Udtryk af hans urokkelige Tro paa sin himmelske Fader og paa hans Ord som et evigt *Livs Ord*, saa det nyttede ikke Fristeren at tale om Hungers-Nød til ham, til hvem Gud Fader havde sagt: du er min elskelige Søn, i hvem jeg finder Velbehag, og i denne Mening er det, vi, som levende og oplyste Christne, kan og skal tilegne os dette Ord ligesom Herren, naarsomhelst vi fristes enten indvendig fra hos os selv eller udvendig fra i Verden til at slippe vor Tro og see til, om vi kan hjælpe os selv; saa her er det ikke Ordet, som giver Troen, men Troen, som bruger Ordet.

Ja, Chr. V., naar man forundrer sig over at den *levende Christendom*, som efter en lang Dvale i Pavedømmets Mørke, begyndte at vaagne hos vore *Lutherske* Fædre, dog snart hartad reent uddøde, skiøndt de blev ved at tilegne sig hele den ny

Pagt og det guddommelige Vidnesbyrd af Aanden, som taler til Menigheden, og det menneskelige Vidnesbyrd af dem, som var med Herren fra Begyndelsen, vedblev ligesaavel at tilegne sig Daaben med de tre Troes Artikler og Nadveren med Vorherres *Jesu Christi* virkelige Nærværelse efter Ordets Lydende med den Helligaands Gave, ligesaavel tilegnede sig disse Herrens Livs og Saligheds Midler som de tilegnede sig det prophetiske og apostoliske Vidnesbyrd i den hellige Skrift, saa var hertil vistnok mere end een Grund, men Hovedgrunden var dog aabenbar den, at man betragtede Forholdet mellem Herrens mundtlige Ord til os ved Daaben og Nadveren som er Aand og Liv, og det skriftlige Vidnesbyrd om hvad Herren og Hans Propheter og Apostler havde fordum talt til Venner eller Fiender aldeles bagvendt, saa man tænkte det var Skriften eller Beskrivelsen af det Forbigangne, det saakaldte skrevne Guds Ord, man kunde og skulde faae Troen og Aanden i og saa ved Troen faae Livet og Saligheden af isteden for efter Skrifternes Raad at søge Herren og Troen i det *Nærværende* i Ordet, som er os nær, i vor Mund og i vort Hjerter.

Beviset for, at dette var Grundfeilen hos vore Lutherske Fædres Præster og Skriftkloge, dette Bevis, som de umuelige Skriftkloge kræver, vi skal føre af Skriften, det fører Aanden allerede tydeligt for os derved, at saasart vi med samme Herres Tro og Daab og samme hellige og prophetiske og apostoliske Skrift vendte Forholdet om, søgte Troen, Herren og Aanden hvor de nu virkelig kan findes i *Ordet*, som det udødelig lever i Menighedens Mund og Menighedens Hjerter, da begyndte ogsaa Christendommen at leve op hos os og med os, og naar vi og vore Christne Børn blive ved at følge denne levende Vei med Vorherre *Jesus Christus* selv som Livets Lys og Evighedens Morgenrøde for os, da har det ingen Nød, at Christendommen skulde uddøe hos os enten i første eller sidste Led, thi netop fordi den er kommen spæd og ubevidst til Aandens Verden i Gienfødelsens Bad, ligesom vi alle Menneskebørn og selv den guddommelige Menneske-Søn kom til Kjødets Verden, saa har vi hele Fremtiden, hele det virkelige *Levnetsløb* for os, hvor Vorherre *Jesus* selv er Sjælen, og hans Aand er Røsten, som raaber kommer hid til mig, alle I som arbeide og ere besværede, jeg skal vederkvæge eder.

Ja, Chr.V. jeg er vis paa, at mange med mig har følt det den forrige Herrens Dag, da vi med besværede, hungrige og tørstige Hjerter flokkedes om Herrens Bord og vederkvægedes af Herren, følte det uforglemmelige, at vi er paa den rette levende Vei til den høiestes Boliger, til de liflige Værelser ved Guds Høirehaand, hvor Frelseren bereder os Plads.

Naar vi derfor ved Dagens Evangelium om Herrens Fristelse af Djævelen mindes om den store Fristelse, som Menigheden naar den har naaet Christi Vækstes Maal maae vente, da føler vi, at Troen paa den Røst fra Himmelen, som har kaldt os *Guds Børn* i og med Vorherre *Jesus Christus*, vil være ligesaa urokkelig som Herrens Tro var paa Himmels Røsten der kaldte ham *Guds elskelige Søn* i hvem han finder Velbehag, thi vi har en Forsmag paa, hvad det vil sige, at da Fristeren med Skamme forlod Herren, da kom Guds Engle frem og betjente ham, thi det vil jo gientage sig med Menigheden, naar den har overvundet Verden og dens Begiærlighed og ved den sidste Altergang ret inderligt betjenes af Engle, mættes til ikke at hunge og lædskes til ikke at tørste mere evindelig.

Ja, Chr.V. det er den lyksalige Forskiel mellem os og vore troende Fædre, at for dem var kun Djævelen altid nærværende, hvem de maatte trættes med om den Skrift, de skulde slaae ham med, men for os er kun Frelseren altid nærværende med det evige Livs Ord til os og lærer os at bruge Skriften ligesom han, til Oplysning og Stadfæstelse i vor Tro og Haab og Kiærlighed og til vor Opmuntring med alle Spaadommene om Guds Rige med al dets Velsignelses Fylde og i al dets Herligheds Glands. Amen i Vorherres *Jesu* Navn Amen.

Ovenstående prædiken bekræfter, at Grundtvig har fået noget af sin gamle styrke tilbage ved at betragte ulykkesbegivenhederne i et eskatologisk perspektiv. Eller rettere, i det kirkehistorisk- profetiske perspektiv, som han med afbrydelser har syslet med helt tilbage til 1810, men som fandt sin endelige, blivende skikkelse i »Christenhedens Syvstjerne« i 1854, hvor de syv menighedsbreve i Åbenbaringsbogen kap. 2 og 3 i et historisk-profetisk syn tolkes som de syv folkekemenigheder, der afbilder Herrens gang ud over hele Jorden til alle folkeslagene lige til dages ende, og hvor det var Grundtvigs faste overbevisning, at den sjette menighed i brevet til Filadelfia (kap. 3,7-

13) måtte være den nordiske menighed. Det er da netop også i dette brev, der tales om den sidste store fristelse, som skal komme over hele jorderige, for at prøve dem, der bor på Jorden, tillige med den forjættelse, som er forbundet med i tålmodighed at bevare Herrens ord til hans menighed. Men også den store altergang, som havde fundet sted søndagen før, da Grundtvig ikke så sig istand til at prædike, bliver i ovenstående prædiken set i eskatologisk belysning, idet den jordiske altergang er en forsmag på den himmelske, den sidste store altergang, hvor menigheden, som er blevet fast sammenvokset med Herren, skal betjenes af engle. Nadvermotivet er da også stærkt fremme i det syvende menighedsbrev, hvor det er den opstandne Kristus, der står for døren og banker, og hvis nogen hører hans røst og åbner døren for ham, vil han gå ind til ham og holde nadver med ham.

I prædikenen den følgende søndag, 2. søndag i fasten, d 21. februar, hvor teksten er Mattæus 15,21-28 (sidste Prædikener ss 310-317) sammenlignes den kanaanæiske kvinde, der søger hjælp hos Jesus for sin dæmonbesatte datter, med en alderstegen Dannekvinde. Hun har en frisk og kæk følelse for fædreland og modersmaal, for storværk og kæmpeviser, og denne samme følelse er i enkelte lyse øjeblikke endnu at spore hos hendes datter, det unge Danmark, som dog i det hele er blevet forgjort ligesom kvindens datter i evangeliet, der plagedes slemt af en ond ånd.

Men slår det gamle danske folkehjerte endnu højt og friskt, så må det, ligesom kvinden i evangeliet, have hørt, at Israels Messias virkelig går omkring iblandt os og helbreder alle dem, der er overvældet af Djævelen. Og derfor må folke-hjertet råbe efter den Davids søn om forbarmelse over hendes ulykkelige datter

»Som er blevet fremmet for sin Moder og for sig selv og har fortryllet overgivet sig i onde Magters Vold, som ogsaa udivendig, saa snart som muligt vil ødelægge hende og hele hendes yndige Hjem, dejligt Vang og Vænge, lukt med Bølgen blaa, der, som løsrevet fra Paradiset, altid drømmer og minder om dets Yndighed«.

Og længere fremme i prædikenen:

»Jeg har betragtet det danske Folks dybe og elskelige Hjerlighed som et Pant paa Guds Naade og vidunderlige Frelse,

og betragter den overhængende Fare, hvori det lille Danmarks Rige længe har svævet for Opløsning og Undergang, ikke som en Følge af det Nabohad, den Godtroenhed og Føjelighed, der er saa gamle som det ældgamle Folk og Rige, men som en Følge af den dødelige, for Mennesker uheldbredelige Sygdom, hvori et Folk falder, naar dets Hjerte indtages og underkues af en fremmed og fjendtlig Aand og Uvætte, saa Tankegang og Tungemaal, Tilbøjeligheder og Modbydeligheder, Lyster og Begjærligheder, Bestræbelser og Fornøjelser blive unaturlige«.

Det er en ganske naturlig konsekvens af Grundtvigs skabelsesteologiske syn, at det enkelte menneskehjertes nød sidestilles med folkehjertets nød. Begge lider de under en dødelig sygdom, som skyldes, at de er blevet fremmedgjorte for deres rod, den sammenhæng de hører hjemme i. Og når mennesket som Guds skabning er blevet til med ordet på sin tunge, så lever det kun som menneske, når det hører hjemme i en bestemt sammenhæng, d.v.s.som folk med modersmål og historie tilfælles.

På 3. søndag i fasten, d. 28 februar, hvor teksten er Lukas 11,14-28 (Sidste Prædikener I, side 314 - 317) opkastes det spørgsmål, om ikke vi som danske, kristne befinder os i et rige splidagtigt med sig selv, fordi vi vil være borgere i to riger, der begge er splidagtige med sig selv. For er det ikke netop en kendsgerning, at Kristi rige gennem århundreder har været splidagtigt med sig selv, og at det danske rige for anden gang inden for samme menneskealder (Treårskrigen 1848-50) er så splidagtigt med sig selv, som to hinanden modsatte riger kan være? Men, siges det videre, Kristus som den åbenbarede sandhed kan ikke være splidagtig med sig selv. Anderledes er det med paven, som har villet, at Kristi åndelige rige tillige skulle være et verdsligt rige, bygget på tvang. Og det danske rige, som ikke er evigt, men verdsligt, er, når det kommer til stykket, det enigste af alle verdensrigerne, når vi blot vil huske på, at det er grundet på frivillighed, »og at dets virkelige udstrækning aldrig har været større end denne frivillighed bestod«. Og længere fremme i prædikenen:

»Vist nok er der ogsaa inden for Rigets Grænser en sørgelig Splidagtighed, idet der er en del, enten fordi de er af fremmed Byrd, eller fordi de endnu holde fast ved den falske Indbildning, som vil, at vi enten skal gøre Danmarks Rige større, end

det nogensinde virkelig har været eller kan blive, eller vi skal reent opgive gamle Danmarks Rige«.

En sandhed, som historien altid har lagt for dagen, at et multietnisk rige, sammenholdt ved ydre tvangsforanstaltninger, før eller siden er dømt til at gå i opløsning.

Til slut i prædikenen peges der på, at denne splidagtighed kun kan helbredes fra grunden af ved kristelig dansk oplysning, som skal hjælpe til enighed både om åndelige og verdslige ting. Den oplysning nemlig som beror på frihed for tanke, tro og tale.

Men krigen rasede videre. I næsten to måneder blev Dybbølstillingerne, hvor de danske tropper havde bidt sig fast, beskydt af det langtrækkende preussiske artilleri. Og Dybbøl faldt ved stormen d. 18. april. Men skønt nederlaget var uopretteligt, havde Danmark vist, at der var en stærk forsvarsvilje tilstede. Samtidig med Dybbøls fald havde de tyske tropper besat hele Jylland.

Hvad har Grundtvig nu at sige i denne ulykkelige situation? Svaret får vi i den prædiken, som Grundtvig har holdt fire dage efter Dybbølstormen på Store Bededag, d. 22 april (utrykte prædikener fra 1864, side 203-210). Den videregives her i sin fulde ordlyd:

Af den *Helligaands* Naade bøier vi vore Knæ for Vorherres *Jesu Christi* og vor Fader, bedende i Jesus-Christus Navnet Herrens egen og hele hans Menigheds Bøn:

Fader vor, du som er i Himlene!

Gud være os naadig og velsigne os, han lade sit Aasyn lyse over os, saa vi maa kiende hans Vei på Jorden og hans Frelse blandt alle Hedninger!

Dette Psalmistens bønlike Ønske har vi, som troe paa Guds Naade og føler vor Trang dertil, vistnok daglig Grund til at istemme, da Guds Tanker og Veie altid ere saa høie over vore, som Himlen er over Jorden.

Men det er dog især saa, naar, som nu, det Folk, vi tilhører, og som i Tidens Løb øiensynlig har nydt Guds rige Naade og Velsignelse, og som dog endnu troer hjerteligst paa Naaden og raaber høit om Frelse, naar dette Folk dog paa een Gang synes at være den berøved og at være overgivet i deres ugudelige og ubarmhjertige Fienders Hænder til Underkuelse og Undergang.

Ja, Chr.V. Dette er aabenbar ligesaa vel Tilfældet med det lille Danske Folk nu, som det fordem var med Israels Folk, og i en vis Henseende endnu mere, thi Israels Folk var jo Guds-Folket under Loven, men det Danske er Guds-Folket under Naaden og er aabenbar Folket af Guds Naade, da det, midt imellem langt mere ivrige og stridbare Naboer og grændsende op til et af de største og herskesygeste Folk, dog er blevet et af de ældste Folk og Riger i Verden, hvad aabenbar uden særdeles Guds Naade og Lykke vilde været umueligt, hvorfor ogsaa selve den vantro Verden har forundret sig over Danmarks Lykke.

Derfor er det netop saa meget øiensynligere og saa meget mere nedslaaende, at vi i denne Krig, der dog aabenbar gjælder Folkets og Rigets Liv og Tilværelse og er blevet os paaført saa uforskyldt og uretfærdig, at selv Verden studser derved, at vi dog i denne Krig hidtil har i denne Grad havt Ulykken med os, saa man maa lede længe om at finde Mage til enten i vor egen eller i andre navnkundige Folks Historie.

Ja, m.V. Ulykken begyndte, som den altid begynder i Krig, med at vi, som lynslagte af Skræk, mod al Sædvane vendte Rygg for vore Fiender, og Ulykken blev lige til dette Øjeblik ved at forfølge os, idet Fienden med Held greb enhver Leilighed til at overraske og skade os, mens vi oversaa og forsømte enhver Leilighed til at gjøre Giengæld, og at endelig Tusinder af vore kiække Stridsmænd, som om de havde været Krystere, faldt i Fiendens Hænder, saa vi fik Skammen tillige med Skaden.

Ja, det nytter ikke at nægte, det syndes hidtil i denne Kamp paa Liv og Død, som vi dog, langt fra at have foraarsaget, tvertimod stræbde snart alt for ivrig at undgaa, at Gud dog nu havde glemt at være *Danmark* naadig, og vilde første Gang lade Haabet beskiammes netop der, hvor Haabet endnu sættes barnligst til Ham, og hvor det giennem et heelt Aartusinde allerklarest gik i Opfyldelse.

Men saa sandt vi endnu troer paa Guds Naade og kommer hans underlige Gierninger ihu fra fordums Tid, saavist maa vi ogsaa føle, det er umueligt, saa at om end vi for Øieblikket maa klynke og græde, mens Fienden hoverer, saa kan det dog kun vare en liden Stund, inden vor Bedrøvelse omvendes til Glæde, og det en Glæde, som ingen Fiende kan berøve os.

Ja, Chr. V. man kan jo nok sige endogsaa med et godt og guddeligt Skin, at hvor klar og bestandig end Guds Naade har hvilet over det lille, fredelige og barmhjertige Danmark, saa kan jo lige saa vel dets Time være kommet, som Israels fordom, da det vist ikke mindre har taget Guds Naade forgiæves, end Israel vanhelligede Guds Lov og tjende Hedningernes Afguder, og vi kan jo umuelig gjøre os rene og retfærdige for den alvidende Guds Aasyn, men maae jo selv bekiende med Psalmisten: vi har syndet med vore Forfædre, vi have mishandlet og opført os ugudelig.

Desuagtet siger vi med Rette, det er en falsk Slutning, hvormed vore Fiender vil forskrække og nedslaae os, thi Psalmisten lagde ikke forgiæves til: Herre, handle ikke med os efter vore Synder og giengæld os ikke efter vore Misgierninger, men vær os naadig og velsign os og lad dit Aasyn lyse over os, saa vi kiende din Vei paa Jorden og din Frelse blandt alle Hedninger. Og Gud gav heller ikke sin Lovs Folk i de aabenbare ubarmhjertige og ugudelige *Romeres* Hænder til Undergang i Adsplitelse og Trældom, fordi de saa mangfoldige Gange aabenbar brød hans Lov og vanhelligede hans Pagt, men kun fordi de ikke, da Naaden og Sandheden kom til dem med *Jesus Kristus*, vilde lade sig udfrie fra Lovens Forbandelse og blive *Folket af Guds Naade* midt iblandt alle Hedninger.

Derfor kan og skal vi ogsaa være visse paa, at Folket af Guds Naade, som vi tilhøre, skjøndt det ved mangfoldig Misbrug af Guds Naade og Utaknemmelighed, kan have fortient Ulykken, dog ikke skal opluges af den, eller overgives i sine aabenbar ugudelige og ubarmhjertige Fienders Vold til Adsplitelse og Trældom saalænge Folket ikke, langt fra at sætte Haab til Guds Naade aabenbar foragter den og trodsig indskyder sig under Lovens strenge Retfærdighed, thi dersom Gud alligevel nu vilde glemme at være det lille Danmark med hans Naades Folk naadig, da maatte Han aldeles have glemt at være naadig og have indelukt al sin Barmhjertighed i Verden, saa vilde Han selv spærre sin Naades Vei paa Jorden og afbryde sin Frelse blandt alle Hedninger.

Da alt dette imidlertid er bespotteligt at sige og umueligt kan ske, saa skal vi, som troe paa Guds Naade i Christus Jesus, Vorherre, trodse alle mørke Udsigter og truende Varsler, beroli-

gede med Psalmistens deilige Ord, min Siæl, hvi er du saa overvættets bedrøvet og bruser over mig! Jeg stoler paa Gud, at jeg skal endnu prise Ham, som mit Aasyns Frelse og min Gud, thi det er ganske vist, at om end det Danske Folk og Rige skulde komme Undergangen endnu nærmere, saa vil den almægtige Gud - Fader dog snart frelse den til sit Navns Ære og til sin Naades Pris blandt alle Hedninger.

Der staar skrevet i *Josvas* Bog, at da Israels Folk stod paa Grændsen af Landet, som Gud vilde give dem, og alle Landets Konger rustede sig mod dem til Ødelæggelse, da saae Josva en vældig Stridsmand for sig med draget Sværd og spurgte ham: holder du med os eller med Fienderne og fik til Svar: jeg er Strids-Høvedsmanden fra Herrens Hær, *nu kom jeg*, og Gud ske Lov, at vi tør sikkert haabe, under Forsvaret af det Land, som Gud har givet os, snart at opdage den vældige Stridsmand, hvis blottede Sværd kyser al Verdens Stormagter, saa vi skal prise Herren med Taksigelsens Ord, *nu kom han*, vores Hjælper.

Amen i Vorherres Jesu Christi Navn Amen

Denne prædiken er bemærkelsesværdig i flere henseender. Det går som en understrøm gennem den, at Grundtvig sammen med det danske folk føler sig stående foran afgrundens rand. For det er dog hjerteskerende, at det danske folk, som er folket under Guds nåde, og som af hjertet tror på nåden, nu synes viet til undergang og udslættelse. Hvordan forliges det med, at Gud er nådig?

Tankerne fra Nytårsprædikenen vender tilbage, at det er med urette, at krigen er blevet påtvunget det lille fredelige Danmark. Men han nøjes ikke med at påpege den himmelråbende uret, som er blevet begået, eller at harmes over den skam, som vi har påført os ved, at man fra ledelsens side har ladet sig skræmme af fjendens magt. Han må, så nødig han end vil, have luft for den tanke, selvom han godt ved, at det er bespotteligt at udtale den: har Gud måske glemt at være Danmark nådig? For sådan kan det jo godt tage sig ud. Og så på den anden side: selvom Guds nåde hidtil har hvilet over det danske folk, så er der ingen garanti for, at ikke netop undergangstimen er kommet for Danmark, sådan som den kom for Israels-folket. Iflg. Grundtvigs kirkehistoriske anskuelse er Israels-folket forbillede på ethvert folk, skabt af Gud og af Gud bestemt til at fuldbyrde hans vilje i verden; men klarest kommer det til syne i Israels-folket. Og når Israels-fol-

ket tog Guds Nåde forgæves og forbrød sig mod hans lov, så står sagen ikke bedre for det danske folk. Også det har forbrudt sig mod Gud. Det er en logisk slutning, som fjenderne forstår at anvende i deres skrækpropaganda. Om det er udtalelser, som er kommet offentligt frem på tryk, er vel næppe tænkeligt. Det er vel snarere snak mand og mand imellem, idet fjenderne ikke blot er de ydre fjender, men enhver som er med til at give næring til mismodet og angsten for undergang. Sådant må man umiddelbart forstå, hvad det er, Grundtvig mener med de ord, som han bruger i prædikenen: »desuagtet siger vi med Rette, det er en falsk Slutning, hvormed vore Fiender vil forskrække og nedslaae os«. Men når Israels-folket blev forkastet af Gud, så skyldes det ikke, at de bestandig brød Guds lov, men at de forkastede Jesus, da Nåden og Sandheden var kommet. I denne nødsituation må Grundtvig da klamre sig til, at det danske folk ikke, som Israels-folket, vil foragte nåden for i stedet at skyde sig ind under lovens strenge retfærdighed. Men vil det danske folk, som folket under Guds nåde, så også tage imod nåden? Det er et spørgsmål, som står åbent hen, og som han må vende tilbage til på 10. søndag efter Trinitatis. Men kommet hertil må han for enhver pris fastholde, at hvis Gud glemmer at være Danmark nådig, så har han indespærret den nåde, som skal finde vej ud over hele jorden og nå alle folkeslagene. Og selvom det danske folk skulle komme undergangen endnu nærmere, end det synes for øjeblikket, så vil Gud dog gribe ind til frelse!

Men hvad vil Grundtvig så i den forhåndenværende situation bruge den vældige stridsmand med det dragne sværd fra kap.5 i Josvas bog til? Grundtvig havde et overordentligt stort bibelkendskab, når han lige netop i denne nødsituation kunne hente den stridsmand frem af glemslen. I den Christian. d.6.-bibel, som Grundtvig har benyttet, står der i indholdsoversigten over kapitlet: »Christus, som er sit folkes Fyrste, aabenbares for Josva, hos Jericho. 13 -15.« Denne ortodox - pietistiske tydning har Grundtvig næppe kunnet gå ind for. Men givet er det, at denne stridshøvedsmand fra Herrens hær ikke må opfattes som en eksklusiv nationalistisk fører- og helteskikkelse. I bibeloversættelsen efter Christian d. 6.'s bibel svarer han jo på Josvas spørgsmål: »hør du os til, eller vore fiender? « »nej, men jeg er en Fyrste over Herrens hær, nu kom jeg . . .« .

Dette *nej*, i den hebraiske tekst »lo«, er i 1931-oversættelsen gengivet med »ingen af delene«, i den nuværende oversættelse af 1992

blot med nej. Men der kan næppe være tvivl om, at dette »ingen af delene« træffer sagen. Den stridsmand, som optræder her, skal netop bruges som et udtryk for, at det er Gud, der råder, også når der kastes lod om rigernes skæbne. Grundtvig kan, selvom han har udtalelser, der kunne mistydes i den retning, ikke tages til indtægt for nationalisme i snæver forstand, men fastholder, at Dansker-folket trods alt er folket under Guds nåde!

På 5. søndag efter påske, 1.maj, hvor evangeliet handler om bønnen i Jesu navn, Johs. 16,23b-28 (Sidste Prædikener I, s. 338-346) anfører Grundtvig et gammelt ord: »hvem der ikke kan bede, han gaa til Søs« og leder dermed talen hen på profeten Jonas, som stak til søs for at slippe væk fra Gud. Men da skibet var kommet i havsnød, så råbte alle hedningerne ombord hver på deres gud og vækkede den snorksovende profet, for at han skulle stå op og råbe på sin gud, om han måske ville frelse dem. Således er det også her hos os i denne sørgelige, pinlige tid, hvor land og rige ligner et skib i havsnød, hverken kan det hjælpe sig selv og har heller ingen udsigt til at frelses af mennesker ved synlige midler. Og alle, som har et menneskehjerte, føler en dyb trang til en guddommelig frelser og hjælper, og hvis de blot har den mindste tro på en sådan, kalder de sikkert også på ham og forlanger af os, som hviler i troen på ham, at vi skal stå op og kalde på vor Gud, om han vil frelse både dem og os.

Men først må vi alvorligt overveje, om Herrens ord om, at alt hvad vi beder om i hans navn, det vil han også give os, at det også virkelig er et ord, der gælder os, og ikke blot Herrens apostle. Herren siger: »Dette har jeg sagt til Jer i lignelser; men den time kommer, hvor jeg ikke mere skal tale til Jer i lignelser, men frit ud forkynde Jer om Faderen,« og når han så derefter tilføjer: »på den dag skal I bede i mit navn«, så kan vi være visse på, at ligesom Herren ved dåb og nadver frit ud forkynder os om Faderen uden lignelse, så gælder det samme også om bønnehørelse i Jesu navn.

Og i denne levende tro på Jesus Kristus-navnets guddommelighed kan vi med hverandre bede om det danske folks og riges redning som skibets i havsnød »saa meget trøstigere som Guds Profeter er om Bord paa dette Hedning-Skib, ikke for som Jonas at flygte fra Herren, men for at berede ham Lovsang fra Øerne i Havet«.

Denne prædiken må have dannet prosa-forlæg for salmen »Højhedens Gud, som kom herved, i ringhed klædt«. (GSV, V 261 jvf.

D.d.Salmebog nr. 300) Ikke mindst er det slående, når man læser, hvad der står i vers 3:

»Du os har lært din egen Bøn
 Ved Barsedåb!
 Hør du os, Guds eenbårne Søn,
 Al Jordens Håb,
 Også vort Håb,
 Som Hjem du gav
 Borte på Holme, her i Hav!
 Da skal din Pris vi udsjunge«.

Og i strofe 8 (DDS vers 5), hvor der står:

»Hør, Herre *Jesus*,
 Frelser, hør din lille Flok,
 Sørgende dybt på danske Øer med Årsag nok!
 Kvæles ei lad den Lovsang ny,
 Som er gienfødt til Fart i Sky!
 Da skal din Pris vi udsjunge«.

I prædikenen på Kristi Himmelfartsdag d. 5.maj, (Sidste Prædikener s. 342 -345) som her skitseres, kan det ikke andet end føles småt med glæden over, at den himmelske Fader har givet Frelseren sæde ved sin højre hånd for at lægge alle fjenderne under sine fødder, og at han hører os, hvor vi end er. For det bruser for vort øre: hvem vil fare op til Himlen for at hente Kristus ned? og vi fristes til at sige som søstrene i Betania:

»Herre, havde du været her, saaledes som du var her en Gang, da var vor Broder ikke død, ja, da var vor jordiske Moder, gamle Danmark, ikke blevet saa mange af sine kjærligste Sønner voldsomt berøvet, da vilde hun ikke have set sig udplyndret, hørt sit Navn bagtalt og beskæmmet af ryggesløse Fjender, ja, følt sig selv traadt i Støvet og truet af den forsmædeligste Død, til Spot og Latter for alle sine mange Hadere og Misundere!«

Men dernæst fremføres det i prædikenen, at Kristus ved indgangen til sin lidelse var lige så sikker på sin herliggørelse som efter sin opstandelse. Han forudså sin lidelse og død med det udråb: »nu er min sjæl forfærdet, og hvad skal jeg sige: Fader, frels mig fra denne time? Nej, det er derfor, jeg er kommet til denne time«. Og Jesus fortsætter: »Fader, herliggør dit navn«.

Da lød der en røst fra himlen: »både har jeg herliggjort det og vil atter herliggøre det«. Mængden, der stod og hørte på, sagde: »det har tordnet«, mens andre sagde: »en engel har talt til ham«. Men Jesus svarede: »det var ikke for min skyld, at den røst lød, men for Jeres skyld« og sagde dermed, at han ikke trængte til nogen ny forsikring om, at Fadernavnet er det almægtige navn, som skabte himmel og jord; men at hans tilhørere trængte til at høre denne røst for ikke at tabe modet og troen, når de skulle se ham lide og dø. Og når vi i Jesu navn med sorger og lidelser for øje beder Gud om at herliggøre sin søns navn, og der da kommer et tegn fra himlen på bønghørelse, hvadenten det nu af mængden forstås som en torden - eller en englerøst, så er det, for at vi kan sige til mængden, som hører:

»hvor forladt end Vorherres Jesu Kristi Folk og Menighed kan synes, og hvor langt borte han end er fra Verdens Øjne, saa er han dog altid nær, hvor hans Navn med Tro paakaldes, saa han, som skrevet staar, regerer midt iblandt sine Fjender og er usynlig men virkelig, som Navnet og Ordet, hos sine Venner alle Dage til Verdens Ende«.

Disse to prædikener, til 5. søndag efter påske og til Kr. Himmelfartsdag, viser, med hvilken åndelig styrke Grundtvig formåede at forkynde trøst i trængsel i den svære tid umiddelbart efter nederlaget på Dybbøl.

Nederlaget i krigen var totalt, da prøjserne og Østrigerne natten mellem tirsdag d. 28 og onsdag d. 29. juni gik over Alssund ved Arnkilsøre og indtog Als.

Søndagen derefter, d. 3. juli, 6. søndag efter Trinitatis prædiker Grundtvig over teksten, Matthæus 6,20-26 (utrykte prædikener fra 1864, s. 301-308): »uden Eders retfærdighed overgår de Skriftkloges og Farisæernes, kommer I ikke ind i Himmeriges rige«.

Efter at have gjort op med de forskellige former for selvgjort retfærdighed, som aldrig vil kunne indgå i himmeriges rige, idet den

sande retfærdighed her i syndens verden kun fås ved retfærdiggørelse af nåde for Kristi skyld i tro på ham, en retfærdighed, der klarest kan beskrives med Paulus' ord: »Guds rige er retfærdighed, fred og glæde i den Helligånd, for kun i Guds rige findes den retfærdighed, hvor hjertet finder fred og glæde«, fortsætter Grundtvig (fra s. 305):

»Ja, Chr. V., ligesom Erfaringen har lært, eller dog snart vil lære os alle, at i denne Stridens Verden er der ingen Fred, og i disse Sorgens Dage er der ingen Glæde, som kan vinde og vare uden Guds Fred og Himmerigs Glæde, og kiender vi noget til denne Verdens Riger, om det saa kun er det lille Verdens Rige, hvori vi har medfødt Borgerskab, da veed vi, at selv i disse er Fred og Glæde, saaledes som Verden kan give den, de usvigelige Kiendemærker paa dets Indbygges Lyksalighed, saa at naar de forjages, som nu af Krigen og Sorgen, da er der indtil videre ingen Tale om Lykke, men kun Suk og Klage over almindelig Ulykke, saa at vi kan være visse nok paa, at naar de, som falkelig rose sig af den Retfærdighed, som aabner Guds salige Himmerig for Støvets Børn, dog selv bekiende, at aandelig Dødskamp og bitter Hjertesorg er deres tunge Lodd, da har Guds Himmerig ikke aabnet sig for dem, ligesom vi, med Guds Fred og Vorherres Glæde blive sikkere paa vort himmelske Borgerskab, jo stærkere det stormer og jo mere det sortner omkring os.

Des dybere gaar det os imidlertid ogsaa til Hjerte, naar det Folk og Rige, som vi timelig tilhøre, og som bedre end de fleste veed at sætte Pris paa *Fred og Glæde*, er dem saa længe berøvede og har saa mørke Udsigter, som nu alt længe, men da vi, af Israels Historie veed, at Herren gierne skænkte Folket og Riget, hvor han har sin Vingaard, hvor hans Røster lyde og hans Storværk forberedes og skal aabenbares, al den Fred og Glæde, som de veed at skatte og kan modtage, naar de kun ikke forhindre det ved at opirre ham med aabenbar Foragt for hans Rige og Retfærdighed og Spot med hans Fred og Glæde, saa beder vi trøstig i Vorherres *Jesu Christi* Navn for det Danske Folk og Riges Fred og Glæde og trøster dem gierne med, at skiøndt den Gud, som aldrig plager Nogen efter sit Hjerte, har fundet det nødvendigt at lade dem hjemsøge af stærke og grumme Fiender og lade dem sukke under tunge Sor-

ger, saa er det dog ingenlunde hans Vilie, at de skulde fortvivle og forgaae, men at han tvertimod, saasnt de føle, at kun Han alene kan og vil hjælpe dem, og de vil nøies med Hans Naade, da vil Han klarere end nogensinde vise dem, hvad Han saa tit har viist dem, at kun et Øieblik varer hans Vrede, men Livet er i Hans Velbehag, saa at hvor Han er nær hos dem, som Ham, paakalde, der er kun om Aftenen og om Natten Graad, men om Morgenen Frydesang! Ja, da skal det lille Danske Folk snart ogsaa boe med Fred i deres Pauluner, og glæde sig ved det lille, dejlige og frugtbare Land, Som Gud gav deres Fædre, glæde sig langt mere og bedre end alle de store Verdens Folk ved deres Magt og Ære, deres Rov og deres Rigdom. Amen i Vorherres Jesu Navn. Amen.

Denne prædiken giver en stærk fornemmelse af, hvor rystet til sin sjæls inderste Grundtvig er over det, som er sket.

Londonkonferencen er sprængt, hele Jylland er besat af prøjserne, Als er indtaget, og dermed er også Fyn og de øvrige øer truet af fjenden. I den situation har det været ham meget afgørende at finde et trøstens ord, hvori der er åndelig styrke og bærekraft. Og det blev ordet fra Romerbrevet 14,17, at Guds rige er retfærdighed, fred og glæde i Helligånden. Tryghed, ja, fred og glæde giver det at høre hjemme i et lille folk som det danske. Men da denne fred og glæde nu er blevet os berøvet, er suk og klage i stedet blevet vor lod, altimens det danske folk befinder sig i sin døds kamp. Men ansigt til ansigt med den truende undergang kan han pege på den retfærdighed, som alene skænker os en fred og en glæde, som intet verdensrige er i stand til at give os: retfærdigheden i Kristus. Men i de stridens dage, som må gennemleves, er det netop, at troen skal stå sin prøve og vise, om den er ægte, eller den kun er et mundsvejr, en efterplapren af et stykke kristelig rettroenhed. Sådan må det forstås, når han siger: »saa at vi kan være visse nok paa, at naar de, som falskelig rose sig af den Retfærdighed, som aabner Guds salige Himmerige for Støvets Børn, dog selv bekiende, at aandelig Døds kamp og bitter Hjertesorg er deres tunge Lodd, da har Guds Himmerige ikke aabnet sig for dem«. Det er ikke udtryk for en kristelig fordømmelse af andre, men en understregning af, at det kun er ved tro, at den fred fra Gud kan gribes, som ikke er idyl, men er den fred, som gør rolig midt i våbenbrag.

Sådan havde Grundtvig udtrykt det i salmen »Guds fred er mer end englevagt« fra 1855-56, den salme, som han mærkeligt nok ikke lod udgive, men som lå ubrugt i skrivebordsskuffen indtil hans egen begravelse 11. september 1872. Men måske er det netop tankerne fra den salme, som har foresvævet ham, når han her kan sige: »ligesom vi med Guds Fred og Vorherres Glæde blive sikkere paa vort himmelske Borgerskab, jo stærkere det stormer, og jo mere det sortner omkring os«. For det er just troens paradoksale situation at kunne smile ansigt til ansigt med døden, som det hedder i ovennævnte salme (Den danske Salmebog, nr 487): »så føler det end dødens pil, det værger sig kun med et smil«.

Dog kan man nok undre sig over, at Grundtvig så ikke i denne forbindelse knytter Fred og glæde sammen med tros-ordet i dåben, ordet af Herrens egen mund, sådan som han gør det i salmen: »Det fredens ord ved dåbens bad den bange sjæl gør barneglad, det fredens ord hver Herrens dag gør rolig midt i våbenbrag«.

10. søndag efter trinitatis, 31. juli, evangelietekst Lukas 19,41-48. (Sidste Prædikener s. 364 - 368, som her skitseres): Jesus græder over Jerusalem, fordi folket ikke vidste, hvad der tjener til dets fred, hverken i åndelig eller i timelig og folkelig henseende. Og nu gælder det så for det danske folk, om det i dets nuværende undergangssituation har lært at se, hvad der tjener til dets fred, at det er hos Herren, der er redning for undergangen. Han som hidtil har bevaret folket, så dets tungemål mere end noget andet levende sprog er blevet dannet til at være åndens legeme og hjertets tolk.

»Ja, kristne Venner, det var jo om dette, som Hjærtets Hovedspørgsmaal, vore Alvors-Tanker drejede sig fra Jul til Påske og Pinse i dette sørgelige Skudaar og Dødsaar, som endnu synes at skulde ende det fri og fredelige danske Folkeliv med en haabløs og æreløs Straadød. Gud har dog ikke ladet Haabet dø og lader det sikkert ej heller beskæmmes hos sine Troende, - - - «,

for hvor Gud har begyndt sin gode gerning, der vil han også fuldføre den, og ingen andre steder synes den at være så vel forberedt som hos os. Men ligesom det gjaldt for Israels-folket: »stol ikke på, at I har Abraham til fader, thi Gud kan opvække Abraham børn af stene«, så gælder det samme også for det danske folk. Selvom Gud vil frelse folket, riget og modersmålet for sin menigheds skyld, så vil han dog

kun gøre det, når han forud har set, at folket i tide vil oplade sine øjne for at se, hvad der tjener til dets fred. Kun da er der fast grund under håbet.

Israels-folket vidste ikke, hvad der tjente til dets fred. Tør vi da tro det modsatte om det danske folk, at det trods alt, hvad der taler derimod, vil søge freden hos den levende Gud? I den aktuelle situation mangler det just ikke på tilråb om, at tyskerne sagtens alligevel kan komme og tage vort land og vort folk, selv om folket aldrig så meget venter sig frelsen fra Gud.

Men det, der trods alt giver Grundtvig troen på, at det vil ske, at folket vil se, hvad der tjener til dets fred, er ordet fra Romerbrevet 8,6: *liv og fred er åndens sans*, Thi således er også hos det danske folk liv og fred *hjertets sans*, så det vil søge freden hos Gud. Og når det danske folk har hjerte til at søge freden hos Gud, så må det åbenbart give sig til kende derved, at de frivillig samler sig til at bede Herren om frelse fra den overhængende fare. »Og jeg haaber derfor ogsaa, det vil ske, *men om det end ikke skete*, saa ville jeg dog tro, at de ligesuldt har Hjærtelag dertil, og gjør det, skjult for Verden, i det smaa, med den usigelige Følelse, at Vorherre tæller ikke Stemmer men vejer Hjærter, og veed at samle Bønnerne fra de smaa Kredse af de to eller tre til en stor Folkebøn, hvortil hans Børn lægger Jesus-Navnet - - « (jfr. Helge Grell, »Skaberånd og Folkeånd«, side 287: »Man hører tydeligt i Grundtvigs ord her en genklang af Abrahams bøn for Sodoma og Gomorra«)

På 13. søndag efter trinitatis, d. 21. august, hvor evangelieteksten er Lukas 10,23-37 (»Sidste Prædikener« side 369 - 373), prædiker Grundtvig over de indledende ord: »Det er lykkelige Øjne, som ser det, I ser, thi jeg siger Eder, at mange Profeter og Konger vilde have set hvad I ser, men saa det ikke, og hørt hvad I hører, men hørte det ikke«. Han begynder med at sige, at der nok sjældent i kristenheden har været så ulykkelige øjne og øren som vore. For hvad vi ser allernærmest for os er en ødelæggelsens vederstyggelighed, hvorover selv stene må græde. Og når vi har fået klarhed over, hvor inderligt Gud har sammenføjet det kristelige og det folkelige, så de må leve og dø med hinanden, så er de mørke dage, vi nu gennemlever, at sammenligne med dem, da profeten Jeremias begræd Guds folks og sit eget folks undergang.

Men alligevel må vi gentage det i mørke såvel som i lyse dage, at de øjne er lykkelige, som ser det, vi ser, og de øren er lykkelige, som

hører det, vi hører, for vi ser frelseren midt iblandt os og hører det evige livs ord af hans egen mund. For gennem dåb og nadver har Vorherre Jesus rodfæstet Guds-ordet som et evigt livs-ord for sin menighed på jorden, så hvis vi ikke ser frelseren midt iblandt os og ikke hører hans røst, som gør levende, så skyldes det, at vi ikke har opladt vort hjertes øjne til at se lys i hans lys. Og han fortsætter: »Og hvad nu den nærværende Trængsel med den overtru!ne Himmel og den aabne Grav angaar, som nærmest stilles os for Øje, da kunne disse, som vi ser paa Herrens første Discipler, ingenlunde tilintetgøre vore Øjnes og Ørens Lykke«. Og længere fremme hedder det: » saa maa vi sagtens kunne trøste os over de sørgelige Varsler og Ulykkes-Fugle, der for Øjeblikket omringe os, thi disse Varsler komme ikke fra Herren, men fra den Verden, som skal forgaa, mens Guds Ord bestaar, og Ulykkes-Fuglene udrugedes snarere i Helvede end i Himmerig - -«. Og prædikenen slutter:

»Derfor er vore Øjne og vore Øren dobbelt lykkelige, naar de vende sig fra den store Verden hvor man er blind for Aandens Lys og døv for Hjertets Stemme, til det lille, af Verden mishandlede men yndige, af Himlen velsignede Fædreland, og til det modfaldne, af Verden opgivne, men for Aandens og Hjertets Stemme lydhøre Folk, med sit jævne, liflige og klare Modersmaal, som Herren sikkerlig, trods Verden, vil frelse og ophøje til sin Ære; thi her ser vi Livets Lys som i Morgenrøden, og hører Livets Ord som i Guds Børns Morgensang, saa vi har Dagen for os og Lykken med os.«

Og så slutter prædikenen iøvrigt med verset:

Øjne! I er lykkelige,
for I ser Guds Søn paa Jord.
Øren, I blev hovedrige,
da I lytted til hans Ord,
eders Lyst og Lod tillige,
det er Livet i Guds Rige!

Prædikenen og slutningsverset har altså dannet forlæg for salmen »Øjne, I var lykkelige« (nr 142 i D d. Salmebog, jvf. GSV, V 278).

Man må undre sig over, at Grundtvig har kunnet skrive en sådan salme i trængselsåret 1864!

På 15. søndag efter Trinitatis, d.4. september med evangeliet om himlens fugle og markens liljer, (Matthæus 6,24-34) (Sidste Prædikener, s. 373-377) gøres der rede for, hvordan de verdslige bekymringer ikke alene er unyttige og pinlige, men også fordærvelige for det menneske, som vil være et Guds barn, fordi det troende hjerte, som nærer disse bekymringer, kommer til at tjene to herrer, Gud og Mammon, hvilket er en umulighed. Og da der er to ånder, som strider mod hinanden, og som begge vil beherske os, sandhedens ånd og løgnens ånd, så må vi vælge den ene og vrage den anden. Og med henblik på den aktuelle situation siger han: »Og som vi nu maa sige til det jordiske Folk, der ligger os nærmest: Vil I være Danske, da elsker det med Liv og Sjæl, og vil I være Tyske, saa udvælger det alene; men bilder eder ikke ind, at I kan elske og tjene to med hinanden uforligelige Herskaber og Folkeaander!«

På 16. søndag efter trinitatis, d. 11. september 1864, med evangelieteksten fra Lukas 7,1-11 om opvækkelsen af enkens søn i Nain, (Sidste Prædikener s 377 - 381) fremholder Grundtvig, at det er det trøsteligste evangelium blandt alle folk til alle tider, fordi Guds søn har magt og kærlighed til at slukke den dybeste hjertesorg. Men i særdeleshed er det til trøst for os i den sørgelige tid vi gennemlever, hvor vi samles i Jesu navn i den tro, at skønt verden ikke ser ham, så vandrer han dog lige så kærlig og almægtig iblandt os som den dag, da han kom til Nains port. Og i løbet af den sidste menneskealder har vi oplevet, hvor store ting Herren har gjort imod os, idet han ved dåb og nadver har tiltalt os med sit eget munds-ord, så kirken som den sørgende enke har fået sin døde søn opvakt af båret med levende ord på tungen. Men aldrig har noget jordisk folk mere lignet en bedrøvet enke end vort lille folk med sin døde søn på båret. Deltagelse fra alle sider er der nok af, men ingen er istand til at kunne hjælpe, det skulle da alene være himlens Gud. Og derfor må vi ikke tvivle på, at Han har magt til at hjælpe, og det så meget mere, som verden spotter med vore forhåbninger.

»Og naar nu Herren hjælper her, naar den Del af Folket, der med rette maa kaldes gamle Danmarks eneste Søn, hendes Fremtids Haab og Alderdoms Trøst, og som nu, folkelig talt aabenbar bæres til Graven, vidunderlig udrives af Dødens Vold,

rejser sig, taler tydelig sit Modersmaal og synker i Moderfolkets Favn, *da sker jo folkelig netop det samme, som huslig ske-
te ved Nains Port*«.

Men prædikenen slutter bl. a. med følgende ord:

»Vistnok maa vi aldrig glemme, at hvor sikre vi end er paa at se et trøsteligt og glædeligt Lys i Herrens Lys, *saa kunne vi dog let lade os forblinde af vore Ønsker og Tilbøjeligheder til at se Feil ad Herrens Veie, der ikke er som vore Veie*«.

Ved freden i Wien d. 30. oktober 1864 måtte Danmark afstå alle tre hertugdømmer helt op til Kongeåen. Det er baggrunden for den prædiken, som Grundtvig holder på 25. søndag efter trinitatis, d. 13. november, hvor evangelieteksten er Mattæus 24,15-28 (utrykte prædikener fra 1864 s. 463 - 470), her gengivet i sin helhed.

»Af den *Helligaands* Naade bøier vi vore Knæ for Vorherres *Jesu Kristi* og vor Gud og Fader, bedende i *Jesus Kristus Navnet* Herrens og hele hans Menigheds Bøn: *Fader vor!* Du som er i *Himlene!*

Hvor Aadselet er, der samles Ørnene

Med disse Slutnings-Ord om Ødelæggelsens Vederstyggelighed, som er blevet til et Ordsprog i hele Christenheden, dermed sluttede vort forrige Kirkeaar, og naar vi nu betænker, hvad da forestod hos os, da maae vi takke Gud, at det Spaadoms-Ord ikke dengang faldt os tungt paa Hjerte, men at vi tvertimod følte os trøstede over den gruelige Tid, der engang skal komme med det Ord af Vorherre *Jesus Christus*, at *først* skal Guds Riges Evangelium forkyndes i hele Mandhjem til et Vidnesbyrd for alle Hedning-Folk; thi at hvor Aadselet er, der samles Ørnene, vilde have været sønderknusende for os at komme levende i hu paa den Tid, da *Ørne-Bannerne* øiensynlig samledes paa vore Grændser, ligesom fordem i Jødeland, og truede med en Ødelæggelsens Vederstyggelighed, der ligesaavel hos os, som i Jerusalem, skulde været *en folkelig Undergang*. Naar vi derimod nu, ved at see tilbage paa det ulykkelige Aar, nødes til levende at mindes det sande Ordsprog: hvor Aadselet er, der

samles Ørnene, da lyder det snarere trøstelig end sørgelig for os, thi det er klart nu, da Ørne-Bannerne vender tilbage for at adsplittes, at hvor megen Usselhed de end mødte, de fandt dog ikke, som deres Bærere tænkte et *Folke-Lig* at sønderslide, men tvertimod et *Folkeliv* og et *Livsmød*, som, hvis de havde faaet Liv og Leilighed til at ytre og aabenbare sig i hele deres Kraft og Størke, sikkert vilde afnødt Fienderne en anderledes Fred end den, vi uden al Nød- (sidste linje på siden mangler. Der skal formodentlig stå: '-vendighed blev tvunget til at indgaa') Iaar har vi da ogsaa et anderledes glædeligt Slutnings=Ord næste Søndag om Guds Viisdoms Aabenbarelse for de Umyndige og i det hele om vor aandelige og hjertelige Konges og Herres milde Aag og lette Byrde, saa idag maa vi, som levende Christne have Mod til at betragte Ødelæggelsens Vederstyggelighed, hvorom ikke blot Propheten *Daniel*, men den store Prophet for Tid og Evighed har talt og spaaet, betragte den baade i sit Forbillede ved Jerusalems Forstyrrelse og i sin Fylde, nær ved Verdens Ende og ikke langt fra os.

Ja, Christne Venner! det er klart nok, at ligesom Herrens Discipler spurgte ham om begge Dele baade om Jerusalems (og) om Verdens Ende med Herrens anden Tilkommelse, saaledes svarede Herren under eet paa begge Spørgsmaal, og overlod det til Disciplerne i Fremtiden, naar det behøvedes at henføre til den sidste Ødelæggelse, hvad der ikke var opfyldt ved den første. Hvad der nu af Spaadommen opfyldtes ved Jerusalems Forstyrrelse, var jo at Guds Folk og Rige af denne Verden i *Jøde-Folket* opløstes og adspredtes, og Guds verdslige Helligdom i Jerusalems Tempel besmittedes og ødelagdes, og det samme vil kun gentage sig efter en større Maalestok henved Verdens Ende, da den verdslige saakaldte Christenhed med sin saakaldte christelige Gudstjeneste i alle Kirke-Stater og Stats-Kirker aabenbar vil blive opløst og ødelagt, som Aadslen under Ørne-Kløer, men der vil tillige skee noget, som hverken skedte eller kunde skee ved Jerusalems Forstyrrelse, men først, som Herren har sagt, naar Guds Riges christelige Evangelium er lyslevende forkyndt allevegne, Folkene til et Vidnesbyrd, thi da, siger Herren, skal der vrimle af falske Profheter og falske Christuser, som skal gøre saa store Jærtegn og underlige Gierninger, at selv de Udvalgte skulle forføres, *om det var mueligt*.

At nu disse Jærtegn og underlige Gjærninger ligesaavel er falske som den saakaldte Anti-Christ efter Herrens eget Udtryk er en falsk Christus (Løgne-Christus), det skriver Apostelen Paulus, og det følger af sig selv, naar *den Jesus*, Marias Søn, som blev korsfæstet under Pontius Pilatus, er den eneste *sande* Christus, Messias, Verdens Frelser, men derfor bliver Fristelsen lige farlig, naar de falske Jærtegn og underlige Gjærninger dog for menneskelige Øjne synes større end nogen af dem, vi troer, Vorherre *Jesus* Christus har gjort, saasom naar den falske Christus, efter Aabenbaringsbogen skal lade Ild falde ned fra Himmelen og fortære hans Modstandere, eller naar han, efter samme Spaadom, skal trylle Livs-Aande ind i et Billede af Menneske-Hænder, og lade det tale, saa det er klart nok, at alle de, der kun grunde deres Christen-Tro paa Spaadomme og Mirakler, endsigte da kun paa en Bogstav-Skrift, de maa fristes over Evne og falde fra.

Vanskeligere er det at see, hvorledes de, som Herren kaldte »*de Udvalgte*« kan bestaae, hvorfor Herren ogsaa har sagt, at selv de maatte forføres, om det var mueligt, men nu er vi dog Gudskeelov kommet saa vidt i Cristelig Oplysning, at vi baade kan see, *hvorved* de frelses, og hvordan det bliver umueligt at forføre dem.

Der staaer nemlig skrevet i Aabenbaringsens Bog det Tredie, til den sjette Menighed i Philadelfia: fordi du har bevaret mit Bestandigheds Ord, da vil jeg ogsaa bevare dig fra Fristelsens-Timen, som skal komme over hele Mandhjem til at friste dets Indbyggere, og vi har seet, at dette Vorherres Jesu Christi Bestandigheds-Ord er først og fremmest den apostoliske uforanderlige Troes-Bekiendelse ved Daaben, som for alle dem, der troe derpaa, gjør det umueligt at antage nogen *anden* Christus end den Jesus, som blev korsfæstet under Pontius Pilatus eller at troe paa nogen anden Christi Gienkomst til Verden, end som Livets og Død<en>s Dommer, og vi føler det hver Dag klarere, at Herrens Bestandigheds-Ord til os baade ved den hellige Daab og ved <den> hellige Nadver, det er Aand og Liv for alle de Troende, saa de kan umuelig tvivle om hans Guddom, som giver sig selv guddommeligt Vidnesbyrd i deres inderste Hjerte og i Menighedens levende og kraftige Bekiendelse, Forkyndelse og Lovsang.

Derfor Chr.V. lad os med Tak til Gud prise vore Øjne og Øren lykkelige, fordi de see og høre i Aandens Verden, hvad mange Propheter og Konger vilde seet og hørt, men saae og hørde ikke, thi vi har ikke alene seet, det var en Feiltagelse af Ørnene, da de flokkedes, som om Aadselet var her, vi kan trøstigt see til Enden, uden Frygt for, at vi eller vore troende Børn skulde falde i den store Fristelse, fordi vi med den gode Bekiendelse har Fodfæste paa den Klippe, som al Helveds Magt ej kan rokke, og fordi vi har det Naadens og Livets Ord i vor Mund og i vort Hjerter, som ikke skal forgaae med Himmel og Jord, men er Aand og Liv evindeligt.

Saaledes kan vi med det levende Guds Ord, som en uforkrænkelig Sæd baade nu forvise os om vort Kald og vor Udvælgelse og dermed forstaae, hvad Herren siger, at de Udvalgte umueligt kan forføres til at falde fra den sande til den *falske Christus*, der ikke med al sin Magt kan give et Menneske-Hjerte enten Fred eller Glæde, mens Vorherre Jesus Christus daglig giver trætte Sjæle Hvile og bedrøvede Hjerter Glæde.«

Interessant er det at se, hvordan Grundtvig i denne prædiken anvender det ordsprogsagtige udtryk om ådslet og ørnene på situationen umiddelbart efter fredsslutningen. For overalt i Jylland, hvor de tyske besættelsestropper var nået frem, gik det prøjsiske flag (ørnebanneret) til tops. Henrik Pontoppidan skriver i »Drengaar« (s.33): »Midt i Højsommerens skønneste Tid blev det tyske Flag plantet paa Skagens Gren som et Tegn paa, at hele Halvøen nu var et Pant i Sejrherrers Hænder«. Men efter fredsslutningen begyndte de tyske hærstyrker at trække sig ned syd for Kongeåen. Det er baggrunden for Grundtvigs udtalelse i prædikenen: »... nu da Ørne-Bannerne vender tilbage for at adsplittes, at hvor megen Usselhed de end mødte, de fandt dog ikke, som deres Bærere tænkte *et Folke-Lig* at sønderslide, men tvertimod *et Folkeliv og et Livsmod*«... Usselheden hentyder til den uværdige og udanske holdning, som folk på visse steder udviste over for de tyske besættelsestropper. I et brev til Skat Rørdam af 29. maj 1864 skriver Otto Møller således: »de store, Godsejerne, tale Tydsk, saa det er en Gru; jeg tror gerne, de kunde foranstalte Bal for de preussiske Officerer; ere de just ikke tydsksindede, de ere dog fuldstændig Europæere . . . Folkets Raaddenskab aabenbares mere og mere, og med det

samme bliver Haabet svagere til, at det duer til at frelses«. (Otto Møller og Skat Rørdam I, side 79).

Trods alt var det dog ikke en Holdning, der var enerådende, tværtimod. I stedet for et folke-lig fandt ørnebannernes bærere et levende folke-liv og livsmod. Kun ti dage før Grundtvig holdt denne prædiken, havde han talt ved vinterskolens åbning på Marielyst højskole og der bl. a. sagt:

»Det er mig derfor et godt Varsel og glædeligt Tegn midt i denne sørgelige Tid, at vi har faaet saa fuldt Hus paa Marie-lyst...thi det stadfæster, hvad jeg dog ogsaa nok havde tænkt, at det i det høieste maatte være de Gamle, der havde faaet det lidt med Rystelse, saa Ungdommen var dog for det meste endnu ved et frit Mod, og tænker ligesom jeg, at med Guds Hjælp kommer der Dage efter disse, da vi kan takke Tydskerne for sidst og lære dem, at skjøndt de har megen Lyst til at sætte sig paa den høie Hest, saa sidder de dog slet ikke fast i Sadlen naar de kommer i Lag med Jydske Ryttere«. (Taler paa Marielyst Højskole, side 69).. Mon Grundtvig her tænker på den jyske dragon Niels Kjeldsen ?

Udover de aktuelle begivenheder i forbindelse med den ulykkelige fredsslutning får Grundtvig et mere langsigtet eskatologisk perspektiv trukket frem i prædikenen, som naturligt må rejse det spørgsmål, hvordan det kan gå til, at de, som af Herren kaldes de udvalgte, kan bestå i den sidste store fristelse. Her er det igen tankerne fra »Christenhedens Syvstjerne« om den forjættelse, som gælder den sjette menighed, den nordiske, der klart kommer til udtryk. For den sjette menighed er jo den, der har bevaret »Vorherres Jesu Christi Bestandigheds Ord«, »den apostoliske uforanderlige Troes-Bekiendelse ved Daaben«, sådan som Grundtvig selv har udlagt synet fra Åbenbaringsbogens 3. kapitel i »Christenhedens Syvstjerne«, »Den Nordiske Menighed«, hvor det bl. a. hedder i vers 13:

See, den skjulte Dør i Daaben
 Til Guds Hus og Paradis.
 Staar ei den for os vidaaben
 Til Vorherres Jesu Priis,
 Og hans Sanddruhed til Ære,
 som har lovet der at være,
hvor der holdes paa hans Ord!

Grundtvigs prædikener har overalt deres tyngdepunkt i den kirkelige anskuelse, koncentreret om Vorherres Jesu Kristi eget mundsord til menigheden over dåb og nadver, ikke alene når talen er om kristenlivets oplevelse og styrkelse, men også når håbet gælder folkets frelse fra undergangen og modersmålets bevarelse.

Men her må der så rejses det spørgsmål: skal Danmarks land, rige og folk da frelses fra undergangen, fordi vi i den danske menighed som ved et Guds under har fået øjne og ører åbnet for den kirkelige anskuelse? Ja, skal den kirkelige anskuelse ligefrem være en åndelig garanti for, at folket nok skal komme frelst gennem undergangen? Det er dog den slags misbrug, Grundtvig selv har advaret imod, som når han på 10. søndag efter trinitatis advarer mod enhver form for falsk sikkerhed ved at sige: stol ikke på, at I har Abraham til fader..., eller når han på 16. søndag efter trinitatis advarer mod at forveksle vore egne ønsker og tanker angående vort folks fremtid med Guds tanker, som er højere end vore.

Men når Grundtvig knytter håbet til Gud, og det gælder både kristeligt og folkeligt, til den kirkelige anskuelse, så er det alene, fordi den kirkelige anskuelse for alle som tror, er den faste overbevisning, *at Herren er nær*, nær til at frelse, nær til at bønne den, som kalder på ham.

Og een ting til som har betydning i den forbindelse. Igennem Jesu Kristi eget mundsord ved dåb og nadver mødes Herren selv med sit åndelige Guds-folk på jorden uden mellemkomst af pave, biskop, gejstlig ordineret stand og de skriftkloges bibelfortolkning. For det er først gennem dette møde med Herren selv, at menigheden bliver frigjort for alle utidige, snærende bånd og frit kan vokse sin vækst til mands modenhed. Men her har også den folkelighed, som er skabt af Gud, og som holdes i live af hans ord, sin rod. Det er her, den finder det modersmål, den kan identificere sig med. Den folkelige frihed har som sin forudsætning den kristelige frihed, og det gælder også, selv om det kun er et mindretal i folket, der tror.

Nytårsdag, søndag d. 1. januar 1865 (Sidste Prædikener, s. 402-406) begynder Grundtvig med at gentage, hvad han allerede havde sagt sidste år på Nytårsdag, at det danske folk på trods af det forgangne ulykkesår må kunne vente frelse fra himlen, når folket kun vil lade sig nøje med sit beskikkede tidsrum og sine bopæls bestemte grænser. Og det håb hviler på den kendsgerning, at det folkelige og det kristelige i Danmark er så fast sammenføjede, så Vorherre ikke vil

adskille, hvad han har sammenføjet ---; »men nu i Aar maa jeg ikke paa denne Nyaars-Dag klage med Profeten Jeremias: »Sommeren forsvandt, Høsten forgik, og vi blev ikke frelste <?>« For der er ingen frelse for Danmark i den usle fred, vi tiggede af vore arrigste fjender, og for øjeblikket ser det ud, som alt det udgydte blod er forgæves. Men et godt varsel er der i den kendsgerning, at ligesom Herren er i færd med at frelse sit åndelige folk, således vil han også på samme måde frelse det danske folk, når vi blot lærer *at skatte vort eget som en Guds gave* og holder op med at stole på de verdslige stormagter for i stedet at stole på den guddommelige almagt. For det danske rige er kommet undergangens rand nær ved at blande sig med fjenderne, ikke blot i Sønderjylland ved at lefle med det tyske Slesvig, men i hele riget, hvor man har ladet tysk indflydelse få indpas i alle offentlige institutioner. Det åg må afkastes, hvis vi skal frelses. Og spørgsmålet er, om vi har god vilje dertil, for hidtil har den manglet. Men nu er der begrundet håb om, at den vilje er ved at komme for dagen :

»Ja, ligesom Danskheden i Sønderjylland aabenbar under Tryk-
ket har hævet sig og er blevet villig til heller at løsrive sig fra
al Forbindelse med Tyskheden end at løsrives fra Danmark,
saaledes synes det ogsaa, som Danskheden herinde dog endelig
har faaet Mod til at være sig selv bekjendt og har faaet Sind til
heller at nøjes med sit Modersmaals snævre Omraade end at
gaa til Bunds i den tyske Afgrund ----. Og er dette blot sandt,
saa Danskhed, dansk Frihed og Oplysning bliver for ramme Al-
vor baade vort og vore Børns Løsen, da tør vi godt vente alt
næste Nyaars-Dag at kunne synge med Fryd: Denne er Dagen,
som Herren har gjortt ---»

Og da vil Fredegods tidsalder atter oprinde, ikke med den dødbrin-
gende fred, som kejser Augustus udråbte over den ganske verden,
men med den Guds fred, som den himmelske hærske udråbte, og
som er kommet til jord i fredsyrsten Jesus Kristus.

Da freden var sluttet i Wien, udgav Grundtvig en prædiken, »Livs-
yrsten og Morderen« (Udvalgte Skrifter X, side 493-501), den eneste
prædiken fra 1864 han lod offentliggøre, men som altså ikke er ble-
vet holdt. Han udgiver den som en fasteprediken, fordi det nytesta-
mentlige forlæg i den er den scene fra lidelseshistorien, hvor Jøderne

over for Pontius Pilatus krævede Barrabas løsladt, men Jesus korsfæstet. Den scene kalder Grundtvig den mest forfærdende i hele lidelseshistorien, fordi den viser, at det jødiske folk var modent til den undergang, som Jesus havde varslet, og som folket selv nedkaldte over sig, da de over for Pontius Pilatus råbte: »Vi har ingen anden konge end kejseren«. De fik morderen udleveret og begik derved åndeligt selvmord. Og dermed slog den Gud, som er Israels sande konge, hånden af sit folk. Denne tildragelse fra lidelseshistorien bruger Grundtvig i sin prædiken ikke i kristelig, men i folkelig henseende, idet et folk nøjagtig ligesom Israelfolket kan slå livsfyrsten ihjel og kræve morderen frikendt, hvorved det berøver sig selv livet.

I et forord til selve prædikenen har han gjort rede for de aktuelle omstændigheder, som efter hans mening er dødsensfarlige for det danske folk, og som kan styrte det ud i undergang. Sagen forholder sig sådan, at straks efter tyskernes erobring af Sønderjylland er de planmæssigt begyndt at fortyske den hjemmehørende danske befolkning ved tvang både i skole og kirke. Og hvis man over for tyskerne påpeger den uret, som begås derved, vil de svare, at nøjagtig det samme gjorde danskerne i det forudgående årti ved at påtvinge befolkningen i Mellemslesvig dansk skole- og kirkesprog. Samtidigt gjorde den danske regering alt, hvad den kunne for at gøre tysk til lærdoms- og dannelsessprog ved alle højere læreanstalter i kongeriget, idet man anså det danske sprog for alt for ringe dertil. Derfor må det nu være en livssag for det danske folk, at det i den elvte time oprykker »hjemmetyskeriet« med rode, denne leflen for alt hvad der er fremmed for dansk væsen og natur, hvorved man foragter sit eget, det af Gud givne. En folkelig højskole med folkelig dannelse på modersmålet skal være midlet til at komme »hjemmetyskeriet« til livs. Fornuftsægteskabet mellem Danmark og Holsten, mellem dansk og tysk har vist sig at være et byggeri på helvedes grund, som det danske hjerte måtte briste ved. Derfor må vi lære at nøjes med det danske, så småt det end kan synes i vore egne øjne, og foragteligt i tyskernes.

Og forordet slutter med disse stærke ord:

»Slesvig-Holstenerne skrige nu høit hvad de under det forrige Oprør alt hviskede: heller i Helvede med Tyskland end i Himmerig med Danmark, saa nu maae dog vel alle Danskere have

faaet Mod til at sige høit: heller med hverandre i det lille Himmerige end med Slesvig-Holsten i det store Helvede!«

I selve prædikenen vil Grundtvig ikke af lutter forfærdelse over det jødiske folks slethed blot se til på behørig afstand, men domsscenen for Pilatus vil han bruge som en lærdom og advarsel for ethvert folk og ikke mindst det danske. For den største af alle folkelige forbrydelser er at forkaste og foragte alt, hvad der tjener til at frede om menneskelivet, og istedet have medlidenhed med og ømhed for alt, hvad der truer livet. For når et folk viser kulde og ligegyldighed overfor uskyldige menneskers lidelser, men blødsødenhed overfor mordere og forbrydere, så fælder folket dødsdommen over sig selv.

Dernæst gøres der i prædikenen op med den følelse af mindreværd, som er så karakteristisk for det danske folk, skønt dansk folkeliv dog hører til et af de ædleste på jorden. Men det er netop den mindreværdsfølelse, som får et mægtigt verdensfolk, som vil opsluge os, til at stå fast på den mening om os, »at vi selv har beviist, at vi aandelig og menneskelig talt intet Folk er, altsaa intet eiendommeligt Folkeliv har, men er kun Dyr i menneskelig og Fæ i folkelig Skikkelse«. Og skønt det er småfolk, der ligesom Israelfolket har været redskaber i Guds hånd til alle hans storværker på jorden,

»saa kan vi dog alle see paa Guds verdslige Folk, paa Jøde-Folket, at Gud vil ikke opholde noget Folk længere i Besiddelse af dets Fæderneland og Modersmaal, end Folket selv skatter sit eget eiendommelige Liv som Guds Gave og har Sind til at nøies dermed og udvikle det til klarhed.«

Modersmålet er det, som adskiller os og gør os kendelige fra andre folkefærd, ligesom det er det eneste kraft-udtryk for folkeånden og folkelivet, og derfor ringeagter vi vort modersmål og folkeliv, når vi bliver eftersnakkere af de fremmedes tungemål, og da er disse for såvidt undskyldte, når de forudsætter, at vi aldrig har haft et menneskeligt folkeliv.

Når vi hidtil har været med til at sætte det tyske i højsædet og derved ubevidst fremskyndet vort modersmåls undergang, så skyldes det en øjenforblindelse, som dog nu under den store fare for udslet-

telse tegner til at ville aftage for istedet at afløses af en folkelig oplysning,

»der veileder os til kun at skatte det Fremmede, forsaavidt det kan og vil venlig forbindes med vort Folke-Liv, men uden al Barmhjertighed at forskyde og udvise alt det Fiendlige, saa Verden kan see, vi sætte Pris paa Guds og vort Eget, og saa Gud kan have Grund til og Ære af at frelse os og lade Lykken krone vore Bestræbelser - - -«.

Når Grundtvig adskillige steder ynder at bruge udtrykket »Guds og vort eget«, så er det et kort, men præcist udtryk for, hvilken nær sammenhang der består mellem kristenliv og folkeliv, da folkelivet er betroet gods fra Guds side. Derimod har det intet at gøre med en nationalisme, som henter sin slagkraft i en kristeligt farvet ideologi.

I denne prædiken har Grundtvig sat fingeren på et ømt punkt i det danske folks karakter ved skånselsløst at afsløre den blufærdighed og mindreværdsfølelse, vi har som et lille folk, der er omgivet af store folkeslag. Sådant var det tilfældet efter nederlaget i 1864, men vel ikke mindre idag, hvor det er integrationen over landegrænserne, der fører det store ord!

Til slut skal gives en redegørelse for, hvad der efter Grundtvigs mening var det virkeligt skæbnesvangre ved begivenhederne i 1864, men også hvad der gav ham fornyet tillid til, at det danske folk havde en fremtid. Det mærkes i prædikenerne, at smerten over de ulykkelige begivenheder bliver ved at sidde dybt i sindet, samtidig med, at det også fremkalder ægte udtryk for kærlighed til det danske. Det Grundtvig frygter, er ikke et prestigetab i den europæiske omverden, heller ikke ligesom helstatspolitikere og de nationalliberale Ejderdanskere et rige af et størrelsesmæssigt mindre omfang end det 'nuværende'. Det han frygter, er en folkelig undergang, hvor folket ikke længere tør have en klar bevidsthed om dets danskhed. Det fører direkte ind i et folkeligt selvmord.

Trøsten midt i modgangen og den truende undergang har følgende tre holdepunkter. For det første lægges der en stærk vægt på, at Danmarks fremtid udelukkende ligger i Guds hånd. Derfor må vi ikke forveksle vore nationale ønskedrømme med Herrens tanker og vilje, som vi ikke kan se til bunds i. For selvom Herren for det nærværende synes at slå hårdt til, så er det dog ikke hans inderste

hensigt at straffe, men at være nådig. Det er der givetvis også mange andre danske gejstlige, der har slået på, når de har stået på prædikestolen i 1864; men for det andet, det for Grundtvig særegne består deri, at det danske folkehjerte med dets sans for og dets higen efter liv og fred er et pant på, at Herren vil gribe ind og frelse folket. For det danske hjerte er som intet andet folke-hjerte skabt og dannet til at bygge bolig i støvets hjem for den himmelske gæst og til at lægge et levende modersmål til grund for den himmelske ånds tale. Men der er noget i brugen af selve ordet 'pant', som let kommer til at virke misvisende, som om vi i os selv besad noget, der var så ædelt og værdifuldt, at Gud af den grund var nødt til at gribe ind. Det hedder jo således i prædikenen på 2. søndag i fasten: »jeg har betragtet det danske Folks dybe og elskelige Hjærtelighed som et Pant paa Guds Naade og vidunderlige Frelse - - -«. Utvivlsomt har en udtalelse som denne og lignende andre, løsrevet fra sammenhængen, været medvirkende til det grundtvigianske hovmod, som Otto Møller i brev til Skat Rørdam af 10. februar 1864 har omtalt således: »Jeg tror, vi har alle havt vor Deel i dette kjødelige Hovmod og ikke mindst vi Grundtvigianere - - -«. og længere fremme omtales »det letfærdige og raske Væsen, der skal gaa for folkelig Christelighed, men er kun Hovmod og Daarlighed - - -«. Men når Grundtvig lægger så stor vægt på det ømme, danske hjerte, der er som skabt til at give bolig til Guds Ånd, så må det ikke opfattes som en naturgiven egenskab, der udmærker danskerfolket frem for andre folkeslag, men det er et udtryk for Guds fortsatte og nutidige skabervirksomhed ved, at han lader ordet blive til på mennesketunge i et folkeligt fællesskab. Og det må da heller ikke glemmes, at mennesket og folket selv har fået det i sin magt, enten at levendegøre eller kvæle dette fællesskab i ordet.

For det tredje findes i Grundtvigs prædikener bestandig en henvisning til den kristelige opvækkelse, som var sket i den danske menighed i løbet af den seneste tid, ved at menigheden havde fundet frem til det, som den kunne bygge sin tillid på, - at Herren selv taler sit ord til os i dåb og nadver. Og at dette også har konsekvenser for folkelivet. Hermed har Grundtvig da også peget på noget, som var bæredygtigt i hele den folkelige krise og totale lammelse, som 1864 gav anledning til. Midt i nederlaget var der folkelige og kristelige kræfter til stede, som kom til at skyde friske skud under den depression, som var en følge af den ulykkelige krig.